

Rejent * rok 22 * nr 7-8(255-256)
lipiec-sierpień 2012 r.

Polemiki i refleksje

Wykładnia testamentu zawierającego zapis windykacyjny – głos w dyskusji

Swoboda w kształtowaniu treści testamentu została istotnie poszerzona. Przez instytucję zapisu windykacyjnego stworzono możliwość postanowienia w testamencie sporządzonym w formie aktu notarialnego, że określona osoba (niezależnie od tego, czy jest spadkobiercą) nabywa z chwilą otwarcia spadku konkretny przedmiot, przewidziany w katalogu z art. 981¹ § 2 k.c. W ten sposób zwiększono wpływ testatora na losy poszczególnych składników jego majątku¹. Konstrukcja ta stanowi wyłom od rządzącej dziedziczeniem zasady sukcesji uniwersalnej. Adaptacja zapisu windykacyjnego spowodowała głęboką rewolucję w wielu innych obszarach prawa spadkowego (zwłaszcza w zakresie odpowiedzialności legatariusza windykacyjnego za długi spadkowe). Znaczenie tych zmian zdaje się czasem sięgać dalej niż zamierzał ustawodawca². Prowokuje to twierdzenie, że system polskiego prawa spadkowego wymaga opisania na nowo³.

¹ Uzasadnienie wprowadzenia zapisu windykacyjnego najlepiej przedstawił J. Górecki, *Zapis windykacyjny – uwagi de lege ferenda*, [w:] *Rozprawy z prawa prywatnego, prawa o notariacie i prawa europejskiego*, red. E. Drozd, A. Oleszko i M. Pazdan, Kluczbork 2007, s. 129 i nast.

² Zob. P. Książak, *Podstawowe problemy zapisu windykacyjnego*, KPP 2011, z. 4, s. 1043, 1054-1056, 1085; tenże, *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za zachówek*, Rejent 2012, nr 1, s. 35 i nast.

³ Tak P. Książak, *Podstawowe problemy...*, s. 1044.

Wpływu instytucji zapisu windykacyjnego można się doszukiwać już na sam proces wykładni testamentu. Niniejsze rozważania koncentrują się na wycinku tej problematyki. Chodzi o dwa spletające się zagadnienia dotyczące promieniowania regulacji zapisu windykacyjnego na dyrektywy interpretacyjne z art. 961 k.c.

Pierwsza kwestia sprowadza się do odpowiedzi na pytanie o ocenę testamentu zawierającego postanowienie, że tytułem zapisów windykacyjnych z chwilą otwarcia spadku osoba A nabywa własność lokalu Y, zaś podmiot B staje się właścicielem samochodu osobowego X (przy założeniu, iż przedmioty zapisów mogą wyczerpywać cały lub prawie cały spadek). Odkodowanie statusu prawnego sukcesora decyduje o reżimie prawno-spadkowym, który zawiera – pomimo daleko idących podobieństw między pozycją spadkobiercy a zapisobiercy windykacyjnego – pewne różnice. W tym miejscu wystarczy dodać, że ze szczególnym nasileniem problem ten ukaże się w momencie sądowego lub notarialnego ustalania nabycia spadku (przedmiotu zapisu). Nakreślone zagadnienie wywołało polaryzację poglądów w doktrynie.

Według zwolenników pierwszego stanowiska, mimo ujawnienia w testamencie woli testatora, że określone osoby mają otrzymać oznaczone przedmioty jako zapis windykacyjny, osoby te nabędą nie zapisane im przedmioty, ale udziały w całym spadku jako spadkobiercy⁴. Jest to konsekwencją poddania zapisów windykacyjnych unormowaniu art. 961 k.c. Równoległe przedstawiciele tego nurtu interpretacyjnego zarzucają całkowitą sprzeczność regulacji art. 961 k.c. z celem wprowadzenia zapisu windykacyjnego. Co więcej, nieoczekiwanie przy „nieznaczym” spadku zapisobierca windykacyjny staje się niejako „automatycznie” spadkobiercą⁵.

Zdaniem przeciwników nie występują przeszkody do uznania za skuteczny zapisu windykacyjnego, którego przedmiot wyczerpuje cały spadek⁶.

⁴ Tak W. Żukowski, *Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego*, KPP 2010, z. 4, s. 1043. Zob. też M. Paźdzan, [w:] *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz do artykułów 450-1088*, red. K. Pietrzykowski, wyd. 6, Warszawa 2011, s. 1156.

⁵ A. Stępnia k, *Nowelizacja Kodeksu cywilnego w zakresie prawa spadkowego*, MoP 2011, nr 12, s. 633.

⁶ E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego*. Księga czwarta: *Spadki*, wyd. 10, Warszawa 2011, s. 189; P. Książak, *Podstawowe problemy...*, s. 1071;

Ustosunkowując się do zarysowanych rozbieżności, należy przychylić się zdecydowanie do ostatniego stanowiska.

Przede wszystkim sięganie w pierwszej kolejności do reguł interpretacyjnych z art. 961 k.c. narusza schemat wykładni testamentu. Zakłada on, że dla pierwszej fazy dokonywania operacji interpretacyjnej właściwe są jej reguły ogólne⁷. Natomiast tzw. konkretne reguły interpretacyjne z art. 961 k.c. znajdują zastosowanie dopiero wówczas, gdy postanowienia ogólne nie doprowadzą do jednoznacznego ustalenia sensu woli testatora. Do takich reguł ogólnych należy wyrażona w art. 948 § 1 k.c. zasada wykładni subiektywno-indywidualnej, nakierowana na odkodowanie woli testatora. Równoległe, *lege non distinguente*, w procesie wykładni testamentu zachowują aktualność dyrektywy interpretacyjne zamieszczone w art. 65 § 1 k.c., w zakresie, w jakim nie kolidują one z zasadą wykładni subiektywno-indywidualnej⁸. Takie podejście pozwala wierniej zrekonstruować rzeczywistą wolę testatora, jego wyobrażenia i zamiary uzewnętrznione w oświadczeniu woli. W tym celu najpierw należy ustalić sens testamentu w oparciu o właściwe reguły znaczeniowe i kontekst wypowiedzi. Doniosłe wskazówki interpretacyjne płyną z zastrzeżenia formy aktu notarialnego dla testamentu obejmującego zapis windykacyjny. Z posłużenia się w treści aktu notarialnego przez profesjonalnego prawnika sformułowaniem nawiązującym bezpośrednio do zapisu windykacyjnego można przyjąć zgodnie z ogólnym założeniem, że zwrot ten został użyty w znaczeniu określonym przepisami prawnymi albo w języku prawniczym⁹. Reguła ta nie ma charakteru absolutnego,

J. Turłukowski, *Zapis windykacyjny. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 23-24; P. Zakrzewski, *Zapis windykacyjny*, PS 2012, nr 2, s. 15.

⁷ Pogląd ten zyskuje szerokie uznanie w nauce, zob. Z. Radwański, *Wykładnia testamentów*, KPP 1993, z. 1, s. 16-17; E. Niezbecka, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, t. IV, *Spadki*, wyd. 3, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, s. 127; S. Wójcik, F. Zołł, [w:] *System prawa prywatnego*, t. X, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009, s. 348-349, 362 i powołane tam dawniej wypowiedziane stanowiska odmienne. Por. jednak J. Kremis, K. Górska, *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, wyd. 4, Warszawa 2011, s. 1568.

⁸ Zob. Z. Radwański, *Wykładnia...*, s. 12; M. Paźdzan, [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1086; E. Niezbecka, [w:] *Komentarz...*, s. 125.

⁹ Zob. Z. Radwański, *Wykładnia oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom*, Wrocław 1992, s. 140 i nast.; por. K. Kremis, *Reguły interpretacyjne z art. 961 k.c. przy wykładni testamentu notarialnego*, Rejent 2009, nr 9, s. 88-89.

podlega wzruszeniu w wyniku przeprowadzonej interpretacji. Uchylenie domniemania prawidłowości użycia terminologii prawniczej będzie dotyczyło przypadków wyjątkowych. Forma aktu notarialnego pełni wiele funkcji, doniosłych także dla tłumaczenia oświadczenia woli. Zapewnia ona udział zaufanego i profesjonalnego prawnika w podejmowaniu przez testatora decyzji przybierającej postać oświadczenia woli. Dzięki temu treść testamentu powinna być zgodna nie tylko z prawem, ale i z wolą testatora. Notariusz udziela bowiem testatorowi niezbędnych wyjaśnień dotyczących dokonywanej czynności prawnej. Jeżeli zgodnie z zamiarem testatora określone osoby mają nabyć z chwilą otwarcia spadku konkretne przedmioty, rolą notariusza jest wskazanie istotnych różnic między powołaniem do spadku a zapisem windykacyjnym w celu upewnienia się co do rzeczywistej woli spadkodawcy i udzielenia mu właściwych informacji o przedsięwziętej czynności prawnej. W rezultacie testator powinien rozeznąć się w skutkach ustanowienia zapisu windykacyjnego. Notariusz może zatem przełożyć precyzyjnie na język prawny wypowiedź osoby sporządzającej testament. Trudno bowiem przyjmować, że testator właściwie pouczony przez notariusza o skutkach prawnych zapisu windykacyjnego rozumie użyte w akcie notarialnym pojęcie prawne w swoisty dla siebie sposób, odbiegający istotnie od sensu ustawowego. Można zaryzykować stwierdzenie, że ogólny mechanizm zapisu windykacyjnego jest zdecydowanie bardziej czytelny dla przeciętnej osoby aniżeli funkcjonująca od wielu lat konstrukcja zapisu zwykłego czy powołania spadkobierców w częściach ułamkowych. Powstanie skutku rozporządzającego co do konkretnego przedmiotu automatycznie z chwilą otwarcia spadku jest bliższe percepcyjnie typowemu testatorowi. Wyeksponowanie przez notariusza odmienności między powołaniem do spadku a zapisem windykacyjnym powinno więc usunąć wątpliwości co do rodzaju dokonywanego rozrządzenia. Sformułowania, semantyka i struktura aktu notarialnego dokumentującego zapis windykacyjny stanowią zatem istotny czynnik woli testatora, pozwalający ją zrekonstruować i ocenić, co ma niebagatelne znaczenie z punktu widzenia wykładni. W nietypowych sytuacjach nie możemy oczywiście wykluczyć rozejścia się woli testatora i językowego brzmienia

testamentu. Ciągłe bowiem decydujące jest rozumienie określonego pojęcia przez testatora¹⁰.

W ślad za tym przyjęcie, że w przedstawionym na wstępie przykładzie doszło do powołania spadkobierców, a nie ustanowienia zapisów windykacyjnych, łamie hierarchię reguł wykładni testamentu. Przepisy art. 961 k.c. mają rangę drugorzędną. Wyprzedzają je ogólne dyrektywy interpretacyjne.

Oponenci, akceptujący pierwszeństwo zastosowania do zapisu windykacyjnego art. 961 k.c., pomijając fragment wypowiedzi normatywnej, naruszają ponadto zakaz wykładni *per non est*. Reguły z art. 961 k.c. uruchamiają się dopiero „w razie wątpliwości”. Zastrzeżenia tego użyto w powołanym artykule dwukrotnie. Nie można traktować go jako zbędne, podkreśla ono prymat reguł ogólnych interpretacji testamentu. Uznanie postanowienia o ustanowieniu zapisu windykacyjnego obejmującego przedmioty wyczerpujące cały lub prawie cały majątek testatora zawsze za powołanie do spadku zrzuca na dalszy plan względ na wolę spadkodawcy. Taka modyfikacja godzi w fundamenty testowania, swobodę kształtowania treści testamentu i nakaz respektowania intencji testatora. Zastosowanie przepisów art. 961 k.c. do niewątpliwie ustanowionych zapisów windykacyjnych nie wypełnia ponadto wysłowionej w nich przesłanki. Jak trafnie wywiedziono w literaturze, przedmiot zapisu windykacyjnego nie wchodzi do spadku, tym samym nie mamy do czynienia z wyczerpaniem spadku, lecz rozdysponowaniem całym majątkiem na wypadek śmierci za pomocą zapisów windykacyjnych¹¹. Automatyczne traktowanie zapisów windykacyjnych za powołanie do spadku jest trudne do pogodzenia także z racjami celowościowymi i pragmatycznymi. Przecież *ratio legis* przepisów o zapisie windykacyjnym stanowi – jak zasygnalizowano na wstępie – wzmocnienie swobody testowania. Tymczasem nadanie zapisobiercy windykacyjnemu statusu spadkobiercy prowadzi do odmiennego efektu. Zawęża w istotny sposób wachlarz możliwości testatora. Krytykowany tu pogląd nie wytrzymuje konfrontacji z racjami

¹⁰ Zob. E. Skowrońska, *Glosa do uchwały SN 16.9.1993 r. III CZP 122/93*, OSP 1994, nr 10, s. 447.

¹¹ J. Turłukowski, *Zapis...*, s. 24.

konsekwencjonalistycznymi. Jego aprobata oznaczałaby, że w praktyce zapis windykacyjny mógłby dotyczyć jedynie przedmiotów o wartości nieznacznej w stosunku do pozostałych składników spadku. Z pewnością nie takie było zamierzenie ustawodawcy. Wręcz przeciwnie. Przecież przedmiotem zapisu windykacyjnego – z mocy wyraźnego postanowienia ustawy – może być przedsiębiorstwo czy gospodarstwo rolne. W praktyce częstokroć stanowią one prawie cały majątek testatora. Wskazuje to na możliwie szerokie ujęcie przedmiotów zapisu windykacyjnego. Ograniczenia zawarte w art. 981¹ § 2 k.c. są podyktowane szczególnymi racjami wynikającymi z mechanizmu zapisu windykacyjnego, a nie względami natury wartościowej¹². Kurczowe trzymanie się konstrukcji dziedziczenia w częściach ułamkowych zamiast wielości zapisów windykacyjnych może powodować deformację woli testatora i chaos prawny. Załóżmy, że sporządzono sukcesywnie kilka testamentów zawierających zapisy windykacyjne. Notariusz może nie wiedzieć o pozostałych rozrządzeniach. Testator zostanie wtedy pouczony o skutkach zapisu windykacyjnego. Co więcej, można retorycznie zapytać, czy odpowiadająca woli testatora będzie ewentualna informacja, z której wynika, że pierwsze rozrządzenie „przestało” być zapisem windykacyjnym, albowiem wraz z pozostałymi postanowieniami ich przedmioty wyczerpują cały spadek.

Poczynione ustalenia doprowadzają do drugiego, pochodnego zagadnienia. W piśmiennictwie zauważono, że mogą się zdarzyć niejednoznaczne rozrządzenia poszczególnymi przedmiotami. Skoro – jak podkreślono – „w porządku prawnym istnieje zapis windykacyjny, wydaje się, że rozrządzenie określonym przedmiotem na wypadek śmierci w akcie notarialnym powinno w razie wątpliwości być interpretowane raczej jako

¹² Na marginesie warto zaznaczyć, że przepis ten budzi istotne kontrowersje. Pozostawiając na uboczu problemy interpretacyjne (np. co do dopuszczalności uczynienia przedmiotem zapisu windykacyjnego udziału w składniku wspólnego majątku małżonków czy oznaczonej części fizycznej nieruchomości – pomimo że aprobuję wykorzystanie zapisu windykacyjnego także w takich przypadkach, z uwagi na niebagatelne argumenty przeciwne nie sposób dziwić się szczególnej ostrożności niektórych notariuszy w dokumentowaniu takich rozrządzeń), należy uwypuklić tutaj mankamenty legislacyjne. Nie jest bowiem spójne systemowo umożliwienie zapisu windykacyjnego jedynie prawa zbywalnego, podczas gdy prawo niezbywalne może podlegać dziedziczeniu. Przesłanka zbywalności w art. 981¹ § 2 pkt 2 k.c. powinna być zatem zastąpiona kategorią dziedziczności.

zapis windykacyjny niż powołanie spadkobiercy, wydaje się to bowiem bliższe domniemanej woli spadkodawcy¹³. Tymczasem skutek zastosowania art. 961 k.c. będzie w takich przypadkach odbiegał od prawdopodobnej woli spadkodawcy i celu wprowadzenia instytucji zapisu windykacyjnego¹⁴. Jak zatem rozstrzygnąć tę sprzeczność?

Na rzecz uznania za skuteczne ustanowienia w niejednoznacznych przypadkach zapisów windykacyjnych przemawia już ogólna reguła z art. 948 § 1 k.c. Taka interpretacja testamentu najlepiej oddaje wolę testatora. Przecież, sporządzając testament, nie bierze on pod uwagę powołania spadkobierców do całego spadku i konieczności wyliczenia stosunku wartości konkretnych przedmiotów do wartości całego spadku. Intencja testatora ustanowienia zapisu windykacyjnego nie musi znajdować wyrazu w treści aktu notarialnego w sposób odwołujący się do sformułowań ustawowych (aczkolwiek takie rozwiązanie należy zalecać). Wystarczające będzie posłużenie się takimi zwrotami, które odpowiadają znaczeniowo nabyciu określonego przedmiotu z chwilą otwarcia spadku, przy uwzględnieniu kontekstu złożonych oświadczeń woli i związków treściowych pomiędzy postanowieniami testamentu lub testamentów (ich projektów). Nie ma tu miejsca na myślenie formułkowe. Mogłoby ono prowadzić do nieprzewidywalnych następstw, leżących całkowicie poza sferą woli testatora. A zatem brak zgodności sformułowań aktu notarialnego z terminologią prawniczą (fachową) nie powinien automatycznie niweczyć woli testatora. **W razie niejasności co do rodzaju zapisu odnoszącego się do przedmiotu wymienionego w art. 981¹ § 2 k.c. (powstałych w wyniku np. użycia ogólnego określenia „zapis”) powinno się poczytywać go za zapis windykacyjny (dyrektywa preferencji zapisu windykacyjnego).**

Pomimo to teza o całkowitej nieadekwatności reguł z art. 961 k.c. w przypadku rozdysponowania w testamencie sporządzonym w formie aktu notarialnego poszczególnymi przedmiotami jest zbyt kategoryczna. Trzeba jednak nadmienić, że takie sytuacje powinny występować sporadycznie. Odpowiedź na pytanie, czy testator chciał sporządzić testament

¹³ P. Księżak, *Podstawowe problemy...*, s. 1072; por. jednak J. Turłowski, *Zapis...*, s. 23.

¹⁴ Tak B. Żukowski, *Projektowane...*, s. 1043; P. Księżak, *Podstawowe problemy...*, s. 1072.

zawierający wyłącznie zapisy, czy powołać spadkobierców, jest uproszczona z uwagi na zachowanie formy aktu notarialnego. Ułatwienia wynikają z istnienia obowiązku wyjaśniająco-informacyjnego notariusza i jego wpływu na wykładnię testamentu¹⁵. Jak trafnie uwypuklono w piśmiennictwie, skoro przy redagowaniu postanowienia ustanawiającego zapis windykacyjny zawsze bierze udział notariusz, można przyjąć, że rozrządzenie takie będzie sformułowane w sposób jednoznaczny, co powinno wykluczyć potrzebę sięgania do reguł interpretacyjnych z art. 961 k.c.¹⁶

Tym niemniej, jeżeli ogólne reguły wykładni (art. 948 k.c. i art. 65 § 1 k.c.) nie wystarczą do uzyskania jednoznacznego wyniku, znajdują zastosowanie dyrektywy z art. 961 k.c. Chodzi o przypadki, w których przeprowadzona wykładnia nie pozwala dostrzec w danym rozrządzeniu zapisu windykacyjnego. Pewne okoliczności, np. rozrządzenie w jednym testamencie wyraźnie w drodze zapisu windykacyjnego ustanawiającego służebność mieszkania na rzecz osoby C oraz „przeznaczenie” na wypadek śmierci konkretnych przedmiotów wyczerpujących spadek wspólnie osobom A i B (które są zarazem spadkobiercami ustawowymi), mogą niekiedy wskazywać na brak woli uczynienia tych ostatnich zapisobiercami windykacyjnymi. Dylemat, czy są oni zapisobiercami zwykłymi, czy spadkobiercami, należy oceniać według konkretnej dyrektywy z art. 961 k.c. Przy braku takich szczególnych okoliczności fakt rozdysponowania poszczególnymi przedmiotami w testamencie oznaczałby raczej, że zamiarem spadkodawcy było ustanowienie zapisów windykacyjnych.

Na koniec warto zwrócić uwagę, że takie bardzo zawężone pole zastosowania art. 961 k.c. może powodować dziedziczenie spadku pozbawionego aktywów, które nabędą zapisobiercy windykacyjni¹⁷. Nie powinno być to dolegliwe dla wierzycieli spadku, wobec których odpowiedzialność za długi spadkowe ponoszą także zapisobiercy windykacyj-

¹⁵ J. Dziwański, *Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (część I)*, NPN 2003, nr 2, s. 14 i nast.; K. Osajda, *Rozdysponowanie przez spadkodawcę w testamencie poszczególnymi przedmiotami wchodzącymi do spadku (próba interpretacji art. 959 k.c.)*, Rejent 2010, nr 9, s. 76.

¹⁶ Tak P. Zakrzewski, *Zapis...*, s. 15. Podobnie K. Osajda, *Zapis windykacyjny – nowa instytucja polskiego prawa spadkowego*, MoP 2012, nr 2, s. 71. Zob. też H. Witczak, *Zmiany w prawie spadkowym – zapis windykacyjny*, MoP 2011, nr 20, s. 1081.

¹⁷ Zob. E. Niebecka, [w:] *Komentarz...*, s. 162.

ni. Dodajmy, że do ubóstwa spadku mogą doprowadzić także inne zdarzenia prawne niż zapisy windykacyjne. Mniej korzystnie wygląda ta kwestia z perspektywy spadkobiercy. Nabywając „ogołocony” z aktywów spadek, ponosi odpowiedzialność nieograniczoną za długi spadkowe. Jeżeli przyjmie spadek wprost, w rachubę może wejść konieczność pokrycia długów z własnego majątku.

W konkluzji wypada podkreślić, że wszczęcie do systemu prawa spadkowego instytucji zapisu windykacyjnego wywiera istotny wpływ na stosowanie ogólnych reguł wykładni testamentu. Można sformułować dyrektywę preferencji zapisu windykacyjnego. Nie wypiera to całkowicie możliwości uruchomienia wskazówek z art. 961 k.c., aczkolwiek będą to sytuacje wyjątkowe i nadzwyczajne.

Adam Bieranowski

Abstract

The institution of the *legatum per vindicationem* has created a possibility to include a disposition in a testament drawn up in the form of a notarial deed whereby, at the moment of the opening of the inheritance, a certain person acquires a specific object, exhaustively listed by the legislator under Article 981 § 2 of the Polish Civil Code (PCC).

The introduction of the *legatum per vindicationem* has caused a profound revolution in many areas of the Polish succession law. The present article considers implications of the provision of the *legatum per vindicationem* for interpretation directives under Article 961 of PCC. This issue causes doctrinal controversies.

The present paper highlights the fact that the implementation of the *legatum per vindicationem* into the succession law highly affects the application of the general rules of testament interpretation. It is possible to establish preferences directives for the *legatum per vindicationem*. This does not completely eliminate the possibility to apply the directives under Article 961 of PCC but their use will be marginal.

Dr Adam Bieranowski – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.